

RECENZJE

Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym
PL ISSN 1643-8191, t. 69 (1)/2024, s. 229–234

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2024.011>

Michaela Hrubá, Jan Royt, Táňa Šimková, *The mining towns of the Bohemian Ore Mountains in the early modern period and their impact on cultural history*

Charles University – Karolinum Press / Jan Evangelista
Purkyně University – Faculty of Arts,
Prague – Ústí nad Labem 2023, ss. 200, il. 113

Wpisanie górniczego okręgu Rudaw Czeskich (Erzgebirge, Krušné Hory) na listę światowego dziedzictwa UNESCO w 2020 r. przyniosło m.in. efekt w postaci omawianej tu publikacji trójki badaczy związanych z ośrodkiem naukowym w Uściu nad Łabą (prof. Michaela Hrubá, dr Táňa Šimková) oraz z Pragą (prof. Jan Royt). Książka jest koncyptowana nie tyle jako synteza, ile raczej zbiór zagadnień ujętych w 13 problemowych rozdziałach, z których niektóre mają charakter monograficzny lub też dają się zaklasyfikować jako studium przypadku, a tylko dwa – dotyczące nowych miast górniczych i sztuki sakralnej – uzyskały bardziej panoramiczny charakter. Praca jest bardzo bogato ilustrowana znakomitej klasy fotografiami – myślę o samych ujęciach, jak i jakości druku – a jej walor polega także na tym, że przynosi podsumowanie badań nad prezentowanym zagadnieniem, siłą rzeczy – z racji wieloletnich starań o uznanie ze strony UNESCO – w ostatnich latach zintensyfikowanych. Od razu dodajmy, że akcent w recenzowanej książce został położony na zagadnienia historii sztuki. Ukazano je jednak w szerokim kontekście społeczno-ekonomicznym, uwzględniając też kwestie krajobrazu kulturowego i inne, jak to pokazują poniższe akapity.

Rozdział pierwszy (*Ore mining in the Ore Mountains and the establishment of mining towns*, s. 17–32) tworzy ramy dla zjawisk artystycz-

nych, syntetycznie omawiając górnictwo i procesy urbanizacyjne z tym związane, kiedy to po stronie czeskiej górskiego masywu powstało blisko 20 miast. Zwięźle opisano genezę wydobywania rud, rozwijanego na tym terenie od XIII w. przez opactwa (np. Osek), a od końca XV w. głównie przez wyższą szlachtę. Warto też podkreślić publikację ważnego źródła kartograficznego – mapy pogranicza czesko-saskiego z 1566 r. w zbiorach Sächsische Landesbibliothek w Dreźnie (reprodukowaną też na wyklejce książki przed stroną tytułową). Kwestie tu podnoszone jeszcze w recenzji powrócą, tymczasem, relacjonując treść publikacji, wskażmy na krótki rozdział drugi dotyczący głównie prawa górniczego (*The mining profession and mining law*, s. 33–41). Wychodząc od obszernego cytatu z traktatu Agricoli z 1556 r. o górnictwie i hutnictwie, pokrótce omówiono biblioteki szkół w Jáchymovie i Abertamach, koncentrując się na kodeksach i drukach dotyczących wydobywania rud metali i kilku postaciach z tym związanych, obok wspomnianego Agricoli także Lasariusie Erckerze i Johannesie Mathesiusie. Na niezbyt często badany aspekt funkcjonowania ośrodków górniczych, jakim była służba zdrowia, zwrócono uwagę w mikrorozdziale trzecim (*Medical care, hospitals and social solidarity*, s. 43–44), w niewiele dłuższej części czwartej przedstawiono zaś zabytki zwane *lapides manuales* (*Handsteine, hand stones*) – kolekcjonerskie egzemplarze cennych skał i kamieni szlachetnych, umieszczane w XVI w. na srebrnych lub złotych stopach niczym monstrancje i opatrywane czasem elementami religijnymi, najczęściej krucyfiksem lub grupą ukrzyżowania (*Mining guilds and their representations*, s. 46–49). Zdawkowo potraktowano jakże spektakularne jáchymovskie mennictwo i medalierstwo (*Coin minting and medal making*, s. 50–53), a nieco szerzej zaprezentowano górnictwem pobożność: tę w tradycyjnym duchu (rycie rzymskim) i początki luteranizmu (*The patron saints and piety of miners*, s. 54–62; *The mining towns after Luther's theses and confessionalisation in the Ore Mountains*, s. 61–68). Obok starych i powszechnych górniczych kultów św. Anny czy św. Barbary wskazano też na cześć oddawaną św. Erazmowi i św. Wolfgangowi oraz uznanie, jakim od samego zarania luteranizmu cieszył się tu wittenberski reformator, którego malowany, naścienny i całopostaciowy portret zdobi wnętrze kościoła św. Anny w Krupce. Dodajmy – wyprzedzając relacjonowanie dalszej treści książki – że upamiętnia go też późniejsza

tablica inskrypcyjna w Zielonym Domu – dawnym gościńcu (dziś hotelu) w Božím Daře, w którym Luter przenocował w 1542 r. w drodze do Jáchymova (s. 114–116).

Dwa kolejne rozdziały dotyczące architektury ściśle ze sobą korespondują (*Between the gothic and the renaissance. In search the „saxon renaissance”*, s. 69–71; *The saxon renaissance in architecture*, s. 72–84). Pierwszy skupia się na rozwoju badań nad tym zagadnieniem, drugi – od badań się zaczyna (niestety z pominięciem wielu nowszych prac, o czym niżej), a na powiązaniach personalnych budowniczych znanych z placów budów w Annabergu, Chomutowie, Krupce, Lounach, Miśni i Moście przełomu XV i XVI w. się kończy.

Duże znaczenie w recenzowanej książce mają dwa kolejne rozdziały. W pierwszym z nich powraca anonsowana już kwestia urbanizacji Rudaw Czeskich na fali „gorączki srebra i cyny” pierwszej połowy XVI w. (*The urbanism and architecture of mining towns in the Ore Mountains*, s. 84–118). Przedstawiono tu poszczególne ośrodki, zarówno te mające starszą metrykę (Krupka, Luby, Jindřichovice, Kraslice, Nejdek, Hroznětín), jak i nowo lokowane (Jáchymov, Vejprty, Pernink, Přebuz, Kovářska, Abertamy, Loučna, Misto, Hora Svaté Kateřiny, Oloví), często bardzo regularne (Mědenec, Mikulov, Boží Dar, Horní Blatná, Hora Svateho Šebastiana, Výsluní). Miasta te w większości nie były ufortyfikowane, nierzadko zresztą z racji wciśnięcia w wąskie doliny byłoby to szalenie trudne. Poza zakresem zainteresowań pozostawiono w tym miejscu tę część masywu, która leży po południowej stronie górnej Ogrzy (Slavkovský les), z takimi ośrodkami, jak Horní Slavkov czy pomniejsze miasteczka: Krásno, Prameny i zupełnie zanikła po 1945 r. Čistá (dziś skrzyżowanie lokalnych dróg!). W Horním Slavkovie, mimo powojennej częściowej destrukcji tego ośrodka, mamy przy tym znakomite przejawy późnogotyckiej i wczesnorenesansowej (w saskim duchu) architektury i kamieniarki. Można je zresztą spotkać nawet w więcej niż na połę opuszczonych Pramenach¹. Nie zapomniano o nich jednak całkowicie – poświęcono im odrębny rozdział zamykający książkę (*The mining towns of Slavkov Forest*, s. 174–185), najwięcej uwagi skupiając na inkastelizowanym

¹ Dom nr 31 oddalony około 200 m na północny wschód od dawnego rynku, dziś siedziba urzędu (*obecní úřad*).

kościół w Horním Slavkovie² z jego znakomitym wyposażeniem i wystrojem, późnogotyckiej latarni umarłych na cmentarzu obok, a także na silnie przebudowanej świątyni faryj w pobliskim Krásnie.

Obszerny rozdział o sztuce sakralnej (*Faith and piety in mining towns in the context of religious monuments*, s. 119–167) to zarazem kolejny powrót do kwestii anonsowanych w pierwszych rozdziałach książki. Mamy tu najpierw przegląd dokonań artystycznych z zakresu architektury: skoncentrowano się na świątyniach Krupki, której sakrotopografia byłaby warta jeszcze jakiejś głębszej analizy. Następnie skupiono się na nie mniej frapujących realizacjach sakralnych na terenie Jáchymova, portalach tutejszej fary i znanej tylko z rysunku informującym o układzie scen nastawie jej ołtarza z 1545 r. pędzla Lucasa Cranacha Starszego, co jest o tyle ważne, że chodzi o pierwszy tych rozmiarów luteranśki kościół w ogóle. Zabytek niestety spłonął w 1873 r. Sam kościół został wprawdzie odbudowany, stracił jednak wiele znamion oryginalności. Przetrwiała natomiast chrzcielnica z 1575 r. Szczególnie interesująco jawi się kościół parafialny w Horní Blatnej, w obecnej postaci drugi już, z lat 1593–1594, z dwoma wieżami ujmującymi szeroką fasadę uformowaną w latach 1605–1607. Właśnie ta postać świątyni, mającej jeszcze okazalszą wieżę od wschodu, nadaje jej Salomonowe asocjacje (słupy Jachim i Boaz przed *Templum Salomonis*), znajdując niedostrzeżoną w badaniach analogię w nieodległych Lubach³ i dalszą w śląskich Złatých Horach, gdzie także trójwieżowy farny kościół w obecnej postaci jest wszakże kreacją z XVIII w. (z wieżą wschodnią z XV w.). Przedstawiono też kolejne świątynie, eksponując np. znakomitej klasy późnogotyckie figury świętych w świątyni w Abertamach.

W przypadku fary krupieckiej upomnieć się warto o wskazywaną jej dawną postać – z dachem namiotowym – przekazaną przez barokowe malowidło w jednej z kaplic obejścia wokół kościoła odpustowego w Bohosudovie

² Tu zabrakło uwzględnienia publikacji: J. Sommer, *Kostelní hrad v Horním Slavkově*, „Castellologica Bohemica” 1991, nr 2, s. 177–188.

³ Nieco inny pogląd na temat datowania tej świątyni ostatnio w: B. Czechowicz, *Idea i państwo. Korona Królestwa Czech w latach 1457–1547*, t. 4: *Król i stany*, cz. 3: *Miasta i mieszczanie*, z. 1: *Miasta królewskie Czech*, Wrocław 2023, s. 304–305.

(dziś część Krupki)⁴. Należy też wskazać na pominięte prace: Jiřígo Fajta na temat portali fary jáchymovskiej⁵ oraz Zuzany Křenkovéj o świątyni obserwanckiej w Krupce⁶ – takie uzupełnienia to wszak część recenzenckiego obowiązku.

Studium przypadku jest rozdział o zalanym około 1970 r. wodami jeziora zaporowego mieście Přísečnice. Stały tu dwa gotyckie kościoły, którym poświęcono nieco uwagi, i nader ciekawa rezydencja Šlików z pierwszej połowy XVI w.⁷, o której dla odmiany w książce zapomniano, mimo że w odniesieniu do Jáchymova czy Krupki odnotowano tamtejsze zamki (pominięto wszakże niewielkie i bardzo słabo zachowane warownie nad Kraslicami i Nejdekem).

Publikację zamyka obszernie zestawienie literatury przedmiotu (s. 186–197) oraz współczesna, uproszczona mapa obszaru zainteresowań trójki badaczy (ale bez Slavkovskiego Lesa). Zabrakło w książce wykazu zastosowanych skrótów oraz indeksów. Zaskakuje też umieszczenie spisu ilustracji oraz ich autorów i źródeł (dwa odrębne wykazy) przed wstępem, co jawi się jako „celebrowanie” spraw drugorzędnych.

Jak widać, w książce o górniczych miastach czeskiej części Rudaw skupiono się na zagadnieniach XV i XVI w. Jest to zrozumiałe i uzasadnione, ten okres, a zwłaszcza pierwsza połowa XVI w., przyniósł bowiem spektakularny awans ekonomiczny tych terenów, czego najbardziej charakterystycznym przejawem jest Jáchymov, osiągający w tym czasie około 18 000 mieszkańców (po Pradze i obok Kutnej Hory było to ówczesne największe miasto

⁴ Idem, *Idea...*, t. 1: *Historiograficzny gorset. Korona Czeska oczami pokoleń badaczy*, Wrocław 2017, s. 117.

⁵ J. Fajt, „*Na paměť statečného zbožného Štěpána Schlicka (1526), zakladatele Jáchymova*”. *Monogramista I.P. a dvorská reprezentace za Ludvíka Jagellonského, krále uherského a českého*, w: *Doba jagellonská v zemích České koruny (1471–1526). Konference k založení Ústavu dějin křesťanského umění KTF UK v Praze (2.–4.10.2003)*, red. V. Kubík, České Budějovice 2005 (= *Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis, Historia et historie atrium*, 1), s. 133–166.

⁶ Z. Křenková, *Locus Fratrum – Architecture of Observant Franciscan Monasteries in Bohemia, Moravia, Silesia and Upper Lusatia in the Late Middle Ages*, Berlin 2018, s. 178–186.

⁷ O niej ostatnio B. Czechowicz, *Idea...*, t. 4, cz. 2: *Książęta i szachta*, z. 1: *Książęta i hrabiowie*, Wrocław 2020, s. 283.

Czech!), czy Horní Slavkov ze swymi około 10 000 mieszkańców. Bogactwo wszakże niemal równie przyszło, jak i odeszło – złoża srebra i cynku się wyczerpywały, a wojna trzydziestoletnia była finalnym akordem gospodarczej, demograficznej i kulturalnej prosperity tego obszaru. Drugi, chyba jeszcze bardziej dotkliwy upadek przyniosły wydarzenia 1945 r. i lat kolejnych, kiedy to stan zalesienia większości tych terenów po stronie czeskiej cofnięto do stanu sprzed XVI, a może nawet XIII w. Po latach zaniedbań, także badawczych, ustecki ośrodek naukowy oferuje nam od trzech dekad nowy ogląd tych dawnych procesów i pozostałych po nich świadectw.

Na koniec najsmutniejsza część tej recenzji – jedna z autorek, Tāňa Šimková, zmarła w listopadzie 2023 r. w wieku 38 lat. Kolejne prace na ten temat powstaną już bez niej, ale na pewno nie obejdą się bez jej dokonań naukowych.

Bogusław Czechowicz (Opawa)

ORCID: 0000-0002-6454-8388